

GEMEENTE HEEL EN PANHEEL

Inhoudsopgave

1. Inleiding
2. Bodemgesteldheid
3. Grondgebruik 3.1 Agrarisch
 3.2 Niet-agrarisch
4. Infrastructuur 4.1 Wegen
 4.2 Waterlopen
 4.3 Spoorlijnen en tramlijnen
5. De gemeente Heel-Panheel
6. Conclusies

Literatuurlijst

Kaartmateriaal

Gemeentebescrijving Heel-Panheel

1. Inleiding

1.1 Gemeente Heel-Panheel

p.a. Raadhuisplein 1

6097 AS Heel

Inventarisatiegebied Midden-Limburg

Aantal inwoners: 4.372 (16-5-1988)

Oppervlakte: 11,59 km²

Onderdelen: Heel, Houtem, Katert, Panheel.

1.2 De gemeente Heel-Panheel, deel uitmakend van het inventarisatiegebied Midden-Limburg, grenst in het noorden aan de gemeente Baexem. De westelijke begrenzing wordt gevormd door de gemeente Grathem. In het zuiden ligt de gemeente Wessem. De oostelijke begrenzing wordt gevormd door Beegden en Linne.

De gemeentegrenzen van Heel-Panheel hebben in de periode 1850-1940 geen wijzigingen ondergaan. Tot 1818 was het grondgebied van de huidige gemeente verdeeld over twee gemeenten, te weten Heel en Panheel-Pol. De kern Pol behoort nu tot de gemeente Wessem.

In 1975 vond een grenscorrectie plaats tussen de gemeenten Heel-Panheel en Linne. Een klein stukje van het noordelijk deel van de gemeente Linne werd toegevoegd aan het grondgebied van Heel-Panheel.

2. Bodemgesteldheid

- 2.1 De gemeente Heel-Panheel ligt op de linkeroever van de rivier de Maas. Het zuidoostelijk deel van de gemeente, waarin zich de kern Heel bevindt, is gesitueerd in de dalbodem van deze rivier. Het dorp Heel is ontstaan op een diluviale zandopduiking in de strook rivierklei. Zuidoostelijk van het dorp bevindt zich een tweede zandopduiking in de dalbodem.
- Het zuidwestelijke deel van de gemeente bestaat hoofdzakelijk uit hogere zandgronden, waarop de kern Panheel ligt. Westelijk en zuidwestelijk van dit dorp zijn twee waterplassen ontstaan. In de uiterste westpunt van het grondgebied is de bodem van het beekdal bekleed met vochtige kleigrond. Deze bodemsoort wordt eveneens aangetroffen langs de oevers van de Panheelderbeek.
- In het gebied ten noorden van de kernen Heel en Panheel liggen hogere zandgronden met daarin een vlak stuifzandachtig stukje grond.
- In het noordelijk deel van de gemeente worden op de hogere zandgronden stuifzandheuvelds aangetroffen.

3. Bodemgebruik

3.1 Agrarisch

De agrarische sector speelde vanouds een zeer belangrijke rol in de gemeente Heel-Panheel. De bodem werd gedurende de periode 1850-1940 overwegend voor agrarische doeleinden gebruikt, waarbij de veeteelt overheerste.

De Tranchotkaart toont de situatie zoals die, wat betreft het bodemgebruik, bestond in het eerste kwart van de negentiende eeuw. In het algemeen kan men stellen dat langs de beekjes graslanden werden aangetroffen, en de akkers hogerop waren gelegen. Op de hoogst gelegen delen bevonden zich de heidevelden. Het zuidoostelijke deel van de gemeente was in gebruik als weiland. In de uiterste zuidoosthoek en rondom de kern Heel lag akkerland.

In het zuidwestelijk deel van de gemeente, rond het dorp Panheel, werd de grond overwegend gebruikt als akkerland. Uitzonderingen waren enkele kleine bosgebieden en een weidegebied bij de kern of boerderij, aangeduid als "De Riet". Noordelijk van Heel en Panheel overheerste eveneens het akkerland. Een bos- en heidegebied van geringe omvang bevond zich noordwestelijk van Heel. De vochtige bodem langs de Panheelderbeek was, in een smalle strook in gebruik als weiland.

In de noordelijke punt van het huidige gemeentelijk grondgebied lagen twee plassen, de "Heelder Peel" en de "Kleine Peel". Daaromheen bevond zich vrijwel uitsluitend heide. Zuidelijk van de "Heelder Peel" lag een klein bos.

In de periode tussen het eerste kwart van de negentiende eeuw en circa 1935 traden slechts geringe veranderingen op in het grondgebruik.

Rond 1935 bestond een groot deel van het zuidoostelijke gebied uit weilanden. Deze lagen met name langs de Oude Maas en de Weergraaf. Het zuidwestelijke deel van de gemeente bestond daarentegen grotendeels uit akkerland. Weiland kwam voor langs de Panheelderbeek.

Veranderingen ten opzichte van de situatie in het begin van de negentiende eeuw hadden vooral plaatsgevonden in het noordelijk deel van de gemeente. De plassen "Heelder Peel" en "Kleine Peel" waren inmiddels samengevoegd onder de naam "Grote Peel". Het areaal heide was aanzienlijk verminderd. In plaats daarvan namen rond 1935 bossen een belangrijke plaats in. Daarnaast was een klein deel van de voormalige heidevelden in cultuur gebracht.

Het agrarische grondgebruik heden ten dage geeft het volgende beeld te zien. Het zuidoostelijk deel van de gemeente is nog steeds grotendeels in gebruik als weiland. Rond Heel en ten zuiden van dit dorp liggen betrekkelijk kleine stukken akkerland. In het zuidwestelijk gebied komt hoofdzakelijk akkerland voor. Langs het kanaal van Wessum naar Nederweert wordt de bodem gebruikt als weiland. Dit is eveneens het geval in de uiterste westpunt van de gemeente en in de dalbodem van de Panheelderbeek.

Westelijk en zuidwestelijk van de kern Panheel zijn

plassen ontstaan door de grootschalige grindwinning. Het gebied ten noorden van de dorpen Heel en Panheel wordt voornamelijk als akkerland gebruikt. Noordwestelijk van Heel bevindt zich een klein naaldbosgebied. Het meest noordelijke deel van de gemeente is grotendeels bedekt met naaldbossen.

De woeste gronden, die in het begin van de negentiende eeuw in de vorm van heidevelden vrijwel het gehele noordelijke deel van de huidige gemeente Heel-Panheel in beslag namen, werden in de negentiende eeuw grotendeels ontgonnen. Nadat de woeste grond op basis van de Franse wetgeving in het eerste kwart van de negentiende eeuw in handen van de gemeente was gekomen, werd vanaf ca. 1825 een deel van deze grond aan particulieren verkocht.

Na 1840 kwamen de ontginningen echt op gang. In de gemeente Heel-Panheel hadden de ontginningen voornamelijk betrekking op de omzetting van heidegrond in bos.

Wat betreft de verkavelingssituatie in het begin van de negentiende eeuw kan worden geconstateerd dat de grond, zowel akkers als weiland, rond de kern Heel was verdeeld in de in Limburg veel voorkomende lange en smalle vorm. Buiten de directe omgeving van het dorp waren de kavels wat ruimer van vorm.

Rond 1935 waren in deze situatie nauwelijks veranderingen opgetreden. Betreffende de in cultuur gebrachte heidegrond kan worden opgemerkt dat de nieuwe cultuurgrond was verdeeld in relatief grote kavels. Een regelmatig geordend kavelpatroon ontbrak.

3.2 Niet-agrarisch

Gedurende de periode 1850-1940 bevonden zich in de gemeente Heel-Panheel geen met de aldaar aanwezige bodemsoorten verbonden industrieën.

Delfstoffen

De gemeente Heel-Panheel heeft pas na 1945 te maken gekregen met grootschalige ontgrindingen. In het jaar 1963 werd een begin gemaakt met deze activiteiten op een terrein van 450 ha. zuidelijk en oostelijk van Heel en ten westen van Panheel. Een deel van het ontgrinde gebied bestaat tegenwoordig uit plassen, de rest is weer aangevuld.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

Het wegennet van de gemeente Heel-Panheel in het begin van de negentiende eeuw kan worden gekenschetst als weinig ontwikkeld. Het grondgebied werd niet doorkruist door wegen van provinciaal belang. De hoofdverbindingen liepen vanuit de dorpen Heel en Panheel naar de omliggende kernen. Vanuit Heel liep via Panheel een weg naar Thorn (gemeente Thorn) en naar Ittervoort (gemeente Hunsel). Via zijtakken van deze weg konden de dorpen Wessem (gemeente Wessem) en Grathem (gemeente Grathem) worden bereikt. De lokale wegen waren doorgaans onverhard en van slechte kwaliteit. De noordpunt van de gemeente, waar woeste grond overheerste, was begaanbaar door middel van een netwerk van kronkelende landweggetjes.

Rond 1850 waren in de in het voorgaande geschetste situatie enkele veranderingen opgetreden. De belangrijkste toevoeging aan het wegennet was de reeds in 1812 aangelegde Napoleonsweg, die tot op heden van Venlo via Maaseik (België) naar Maastricht voert. Daarnaast waren de wegen tussen de kernen Heel en Panheel en tussen Panheel en Grathem verhard.

Tussen 1850 en 1940 waren de veranderingen en verbeteringen in het wegennet gering. De Napoleonsweg, die de gemeente van zuidwest naar noordoost doorkruist, was nog steeds de belangrijkste verbinding.

Enkele reeds bestaande verbindingen werden verbeterd, bijvoorbeeld de wegen vanuit de dorpen Heel en Panheel naar Wessem.

In het noordelijk deel van de gemeente verliep de ontwikkeling van het wegennet in een trager tempo. Dit stuk van het gemeentelijk grondgebied was rond 1935 bereikbaar door middel van een net van landwegen. De in cultuur gebrachte woeste grond kende een meer regelmatig verlopend patroon van wegen.

4.2 Waterlopen

Hoewel de gemeente Heel-Panheel op de westelijke Maasoever ligt, doorkruist deze rivier de gemeente niet. De Oude Maas vormt een deel van de zuidoostelijke gemeentegrens.

De belangrijkste natuurlijke waterloop is de Panheelderbeek, die ten westen van de kern Houtem de naam Choorbeek krijgt. Op kaartmateriaal uit het jaar 1935 wordt deze waterloop aangeduid met de naam Grathemerbeek. De beek komt in de noordpunt van de gemeente binnen, vormt vervolgens een stuk van de westelijke gemeentegrens en stroomt oostelijk van de kern Panheel om tenslotte uit te monden in de Maas (buiten de grens van Heel-Panheel).

Vanuit de gemeente Beegden komt de Weergraaf Heel-Panheel binnen. Deze waterloop stroomt zuidelijk van de kern Heel en mondt uiteindelijk, eveneens buiten de gemeentegrens, uit in de Maas.

Afwatering geschiedt op natuurlijke wijze via de,

gedeeltelijk, vrij meanderende Choor- of Panheelderbeek op de Maas. Ten zuiden van de kern Houtem is de beek genormaliseerd.

De zuidwesthoek van Heel-Panheel wordt tweemaal doorkruist door het kanaal van Wessem naar Nederweert, in 1929 als verbindingskanaal tussen de Maas en de Zuid-Willemsvaart aangelegd. Zuidwestelijk van de kern Panheel werd een schutsluis in het kanaal geplaatst. Zuidelijk van juistgenoemd dorp wordt het kanaal overbrugd door de weg van Panheel naar Wessem.

De grenscorrectie die in 1975 tussen de gemeenten Heel-Panheel en Linne plaatsvond, had tot gevolg dat een stukje van het lateraal kanaal, met daarin een schutsluis en hefbrug, tot de gemeente Heel-Panheel ging behoren.

4.3 Spoorwegen en tramlijnen

De gemeente Heel-Panheel werd en wordt niet doorkruist door spoorlijnen. De verbinding van Heel-Panheel met het omliggende gebied werd verbeterd door de aanleg van een tramlijn. Het betreft de eerste lijn van de Centrale Limburgsche Stoomtrammaatschappij (CLS): De verbinding, die via Horn, Beegden, Heel-Panheel, Thorn en Ittervoort naar Maaseik in België liep, werd in 1915 in gebruik genomen. De tramlijn kwam vanuit de gemeente Beegden Heel-Panheel binnen en liep vervolgens via de kern Heel zuidelijk van het dorp Panheel naar Thorn.

Door de eerste wereldoorlog kwam echter aanvankelijk slechts op beperkte schaal tramverkeer tot stand. Pas in de jaren twintig was het mogelijk door te reizen naar Maaseik.

Vervolgens hadden de toenemende concurrentie van het wegvervoer en de slechte economische situatie tijdens de jaren 1930 tot gevolg dat het baanvak in 1935 gesloten werd. Van deze tramlijn zijn geen restanten meer zichtbaar.

5. De gemeente Heel-Panheel, nederzettingen

5.1 Heel

De kern Heel kan in haar oorspronkelijke vorm gekarakteriseerd worden als een lineaire nederzetting, gesitueerd op de linker Maasoever.

De Tranchotkaart, vervaardigd in het begin van de negentiende eeuw, toont een langgerekte lintbebouwing langs de weg vanuit Beegden in zuidwestelijke richting. Aan de noordelijke zijde van de bebouwing lag de boerderij of het landgoed "Neerhoff", op meer recent kaartmateriaal aangeduid als "Nederhoven". Zuidelijk van Heel lag een kasteel, omgeven door grachten, en de boerderij "Genonehof", later "Nieuwenhof" genaamd. De gemeente telde destijds ongeveer 750 inwoners.

Rond 1850 was de kern Heel niet wezenlijk veranderd. De lineaire structuur met bebouwing langs beide zijden van de weg had geen veranderingen ondergaan. De betrekkelijk geïsoleerde ligging van het kasteel was eveneens gehandhaafd.

Tussen ca. 1850 en ca. 1940 onderging Heel enige groei. De lineaire structuur werd echter niet aangetast. De bebouwing nam vooral toe rond het kasteel en langs een dwarsweg en een parallel lopende weg van de hoofdas. Het inwonertal van de gemeente groeide van 1107 in 1899 tot 1450 in 1909.

De uitbreidingen van de kern waren een gevolg van de belangrijke rol die Heel sinds ca. 1880 speelde op het gebied van de zorg voor geestelijk gehandicapten.

De grafelijke familie De Geloës, die het kasteel van Heel bewoonde, liet rond 1870 in Heel een school voor kinderen bouwen. Na enige tijd werd een deel van het gebouw, dat de naam "Klein Bethlehem" droeg, ingericht als klooster. In 1880 werd het kasteel met de omliggende landerijen verkocht aan de inmiddels gestichte congregatie "Kleine Broeders en Zusters van de Heilige Jozef". Deze congregatie stichtte het verpleegtehuis voor geestelijk gehandicapten St. Anna. Rond 1900 werden verbouwingen uitgevoerd waarbij stukken van het kasteel werden afgebroken en nieuwe gebouwen werden opgericht.

In 1908 verruilden de broeders St. Anna voor het landhuis Daalzicht, gelegen ten noordwesten van de kern Heel. Op die locatie werd een nieuw klooster gebouwd, waarin een inrichting voor mannelijke patiënten werd gevestigd. Na 1945 werden zowel St. Anna als St. Jozef, de latere naam voor Daalzicht, aanzienlijk uitgebreid.

De uitbreiding van de kern Heel in de periode 1850-1940 vond dus niet plaats in de vorm van reguliere woonbebouwing, maar was een gevolg van het ontstaan van enkele specifieke instellingen op het gebied van de gezondheidszorg en de daaruit voortkomende bouwactiviteiten.

Als gevolg daarvan maakt de gestichtsbefolking een groot percentage uit van het inwonertal en heeft Heel en Panheel decennia lang het laagste inkomen per hoofd van de bevolking in Nederland gekend.

5.2 Panheel

De kern Panheel, net als Heel gelegen op de linker Maasoever, ontstond als een agrarische nederzetting in de directe nabijheid van de Panheelderbeek.

Tijdens het eerste kwart van de negentiende eeuw bestond de kleine kern uit enige lintbebouwing, parallel gelegen aan de oostzijde van de beek, en enkele panden rond een kruising van locale wegen aan de westzijde van de waterloop.

In de periode tot ca. 1850 veranderde het dorp qua grootte en structuur niet of nauwelijks. Kaartmateriaal, vervaardigd rond 1935, laat zien dat de uitbreidingen, die in de tussenliggende periode hadden plaatsgevonden, zeer gering waren. Binnen de bestaande bebouwing rond de kruising van wegen was enige verdichting opgetreden. Daarnaast was nieuwe bebouwing ontstaan langs de weg vanuit Panheel in noordelijke richting naar Grathem. Langs de weg van Panheel naar Wessem was een zuivelfabriek gevestigd.

5.3 Verspreide bebouwing

De gemeente Heel-Panheel bevatte in het tijdvak 1850-1940 slechts een geringe hoeveelheid verspreide bebouwing. Twee groepjes van verspreide bebouwing, gesitueerd in de noordpunt van de gemeente, waren gevat in twee kernen, respectievelijk Houtem en Katert genaamd.

Houtem, nog juist binnen de westelijke gemeentegrens van Heel-Panheel gelegen, bestond in het begin van de negentiende eeuw uit ongeveer vier panden met een agrarische functie langs de oostelijke zijde van de Panheelderbeek.

Katert, iets noordelijker op dezelfde wijze langs de beek gelegen, bestond destijds uit slechts twee panden.

Buiten deze twee "kernen" bestond de verspreide bebouwing rond 1810 uit enkele geïsoleerd gesitueerde panden.

Tussen Panheel en Houtem bevond zich bij de Panheelderbeek de "Boschmülen", een watermolen. Voorts in de uiterste noordwesthoek de boerderij "De Riet", later "Rieterhof", oostelijk van Houtem de boerderij "Heygeurt" en tenslotte in het meest noordelijke puntje van de gemeente de boerderij "Apenbroek".

Rond 1850 was de in het voorgaande beschreven verspreide bebouwing nog steeds aanwezig. Ook in de periode tot ca. 1940 nam deze slechts in geringe mate toe, met name in de vorm van enkele panden langs het kanaal van Wessem naar Nederweert en langs de Napoleonsweg.

5.4 Nederzettingen na 1940

In de periode na 1945 vonden in de kern Heel op relatief grote schaal uitbreidingen plaats. De oude hoofdas met de bijbehorende lintbebouwing behield zijn rol als kern van

het dorp. Zowel de inrichting St. Anna als de inrichting St. Jozef richtten op hun grondgebied nieuwe gebouwen op. De grootste groei kende Heel aan de noordoostelijke zijde van de oude kern, waar een nieuwe woonwijk werd aangelegd. In tegenstelling tot de ontwikkeling van Heel nam de bebouwing in de kern Panheel slechts in geringe mate toe. Hier was geen sprake van uitbreiding in de vorm van planmatig opgezette woonwijken.

De verspreide bebouwing nam na 1945 eveneens nauwelijks toe. In het noordelijk deel van de gemeente werden bij de plas "De Grote Peel" enkele recreatieve voorzieningen gebouwd.

6. Conclusies Heel en Panheel.

6.1. Ter afsluiting van het verrichtte veldwerk dienen de volgende opmerkingen de inventarisatie van de gemeente Heel en Panheel af te ronden.

De gemeente Heel en Panheel heeft in het tijdvak 1850-1940 een geringe groei van de woonbebouwing ondergaan, voornamelijk langs reeds bestaande wegen. Opvallend is de toename van bouwactiviteiten voortkomend uit de zorg voor geestelijk gehandicapten, zowel binnen het tijdvak als nadien.

Het maken van een stedenbouwkundige typologie is gegeven de ontwikkelingen binnen de gemeente in het tijdvak 1850-1940 niet relevant.

6.2. Voor wat betreft de kernen binnen de gemeente Heel en Panheel kunnen de volgende conclusies worden getrokken.

Heel

De kern Heel heeft in het tijdvak 1850-1940 een geringe groei van de woonbebouwing gekend. Met name aan de Heerbaan zijn woonpanden geïnventariseerd uit de jaren twintig en dertig, gebouwd in een traditionele sobere bouwstijl.

Opmerkelijk is de uitbreiding die de kern heeft ondergaan t.g.v. de zorg voor geestelijke gehandicapten. In 1880 werd het kasteel verkocht aan de inmiddels gestichtte congregatie "Kleine Broeders en Zusters van de Heilige Jozef", die daarin het vpleegtehuis St. Anna stichtte.

Het tehuis St. Anna, gelegen aan de Monseigneur Savelbergweg, werd gehuisvest in het voormalige kasteel en kende diverse verbouwingen in het eerste kwart van de twintigste eeuw. Na enkele ingrijpende verbouwingen resteert thans nog een traditioneel sober complex met delen van het oud kasteel. Bij de inrichting hoort nog een neo-romaanse kerk uitgevoerd in natuursteen.

In 1908 stichtten de broeders van de congregatie aan de rector Driessenstraat een nieuw klooster, waarin een inrichting voor mannelijke patiënten, St. Jozef genaamd, werd ondergebracht. De in sober traditionele stijl opgetrokken gevelwanden met attiekverdieping hebben onlangs een grote opknappbeurt gekregen. Bij het complex bevindt zich een neogotische kerk, sober van aanzien.

In de directe nabijheid van St. Jozef, aan de Heerbaan, zijn in de jaren twintig en dertig enkele vrijstaande traditionele sobere woonpanden gerealiseerd.

In 1932 is aan de Dorpstraat het verzorgingstehuis St. Jozef gerealiseerd.

Panheel

De kern Panheel heeft in het tijdvak 1850-1940 zeer marginale uitbreidingen ondergaan. Langs de Antoniusstraat zijn enkele traditionele sobere woonpanden aangetroffen uit de twintiger jaren, alsmede de voormalige zuivelfabriek St. Antonius, die dateert van 1914 en thans deels als woonruimte in gebruik is.

Voorts is aan de Heelderweg een woonhuis van bijzondere vormgeving aangetroffen. Het woonhuis bezit een paraboolvormig dak met leien en dateert van het begin der jaren dertig.

In de situatie van de verspreide bebouwing is in het tijdvak 1850-1940 nagenoeg geen verandering gekomen.

Literatuurlijst

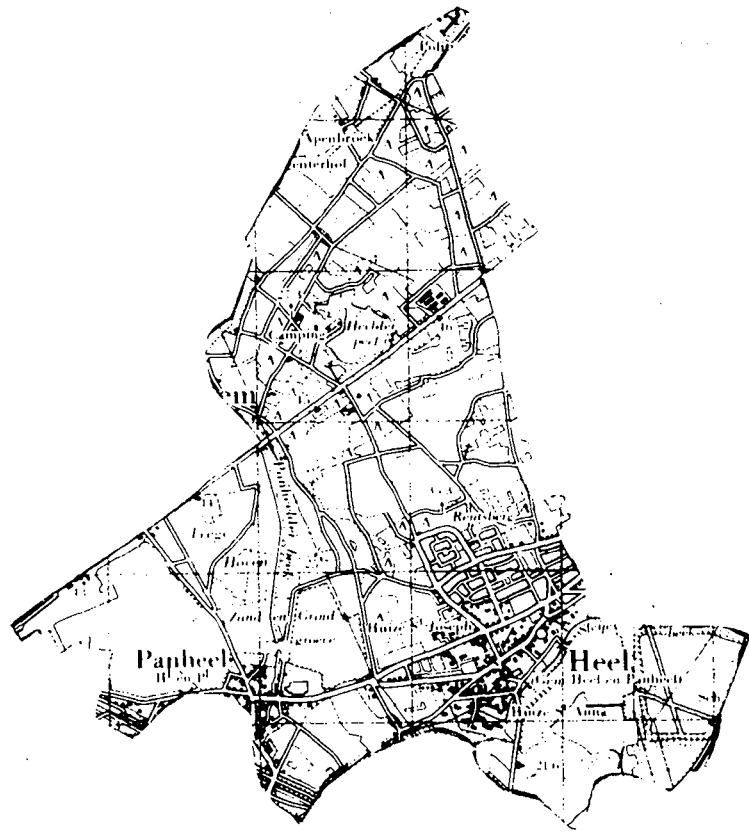
1. Handboek der geografie van Nederland, deel VI, Zwolle 1959.
2. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Limburg, Maasbree 1981.
3. W.J.M. Leideritz, "De stoomtrams van Noord-Brabant en Limburg" in Trams en tramlijnen, Rotterdam 1972.
4. Lijst van Nederlandse gemeenten, 's Gravenhage 1988
5. Ph. van der Maelen, Dictionnaire Géographique du Limbourg, Assen 1978.
6. Drs. J.F.R. Philips, Drs. J.C.G.M. Jansen, Drs. Th.J.A.H. Claessens, Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914, Assen 1965.
7. Drs. A. Steegh, Monumentenatlas van Nederland, 2e druk Zutphen 1985.
8. Streekplan Noord- en Midden-Limburg, S.L. 1982.
9. J.C. de Valk, Heel en Panheel in historisch perspectief, 1971.

Kaartmateriaal

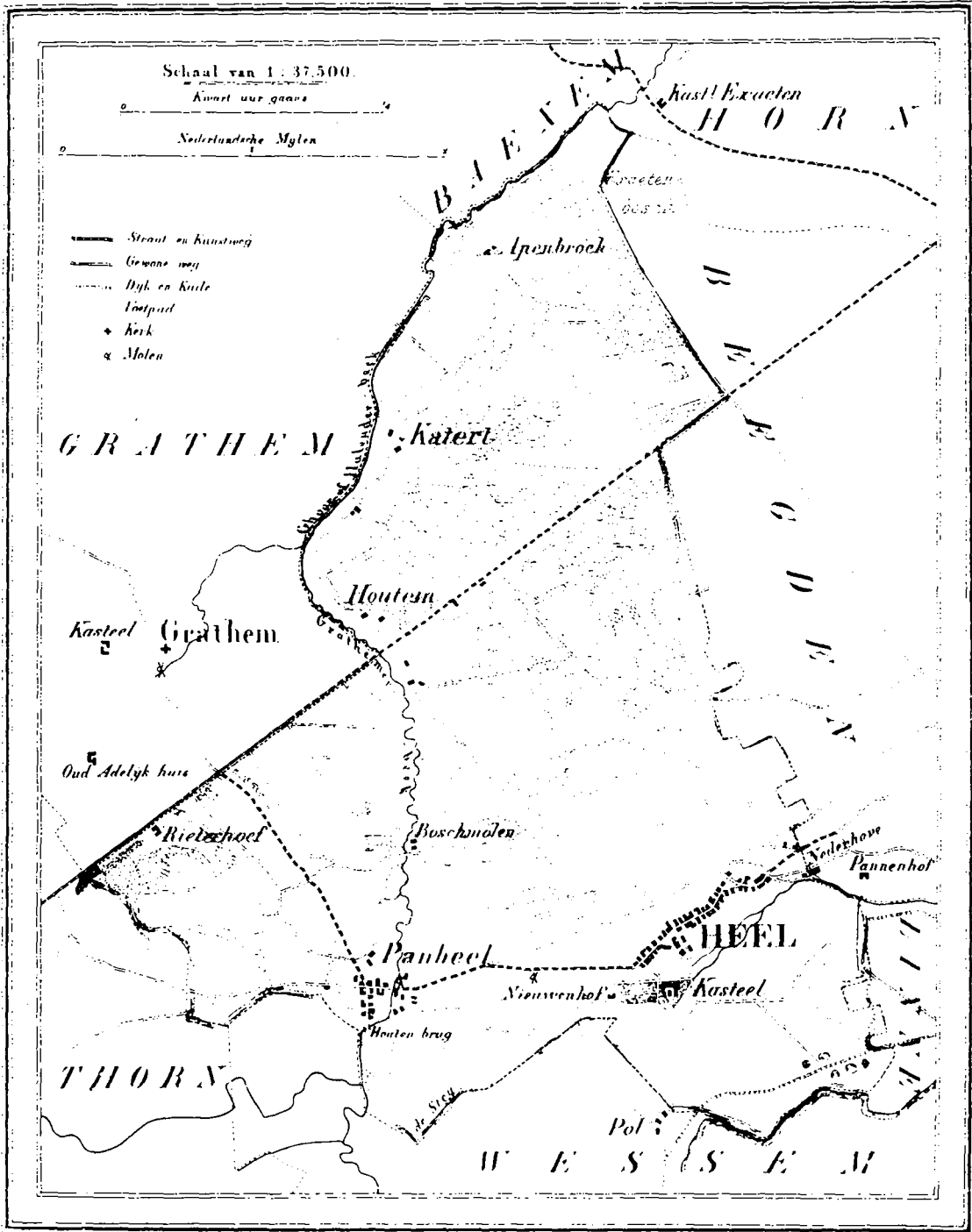
1. Tranchotkaart nr. 45 Stevensweert
1803-1820
1:25.000
2. Kaart uit J. Kuyper, Gemeente-atlas van Limburg
Gemeente Heel-Panheel
1866
1:37.500
3. Topografische kaart nr. 746 Roermond
1934
1:25.000
Topografische kaart nr. 745 Thorn
1934
1:25.000
4. Kaart gemeente Heel-Panheel
1982
1:10.000
5. Kaart provincie Limburg, regio Midden-Limburg
1982
1:50.000

Bij de gemeentebeschrijving gevoegde afbeeldingen

- I De huidige gemeente Heel-Panheel
- II Tranchotkaart Heel-Panheel
- III De gemeente Heel-Panheel in 1866
- IV Oostelijk deel gemeente Heel-Panheel in 1934
- V Westelijk deel gemeente Heel-Panheel in 1934

13366.

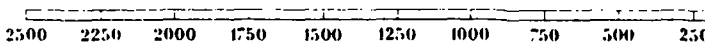
1068 Bonders. 800 Inwoners.

Figuur van Dage Springen en Leeuwvanden

Nr 25 Thorn.

Topografische Dienst.

De afmetingen zijn in meters.

Schad

Nr

Nr

